

Stedets ånd: Tore Stubberud skriver forbildelig om norsk opplysningstids vitenskapsmann Jacob Nicolai Wilse.

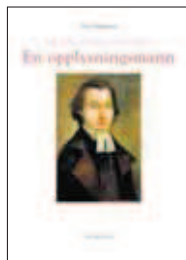
Opplysning i Norge

Tore Stubberud skriver i innledningen til sin nye bok om Jacob Nicolai Wilse, at opplysning ikke varer av seg selv, men må påbegynnes hver dag. På nytt. Denne boka inngår i en slik kulturstrategi. Verket fremstår som noe mer enn en tradisjonell biografi, selv om Wilses liv skisseres fra begynnelse til slutt.

Jacob Nicolai Wilse var bonde, familiefar, naturvitenskapsmann, kunsthistoriker, topograf, meteorolog, språkforsker, professor og potetprest. Han ble født 1735 i Lemvig i Danmark, med allsidige interesser, fra kartografi og klassistikk til ballspill og geografi. Når han blir student i København som 17-åring er han allerede en opplysningsmann in spe. Han tar teologisk embetseksamen, studerer matematikk og filosofi, livnærer seg som huslærer, inntil skjebnen fører ham til Norge, hvor han i 1768 innsettes som sogneprest i Spydeberg i Østfold, deretter i Eidsberg. I løpet av tre ekteskap får han til

BIOGRAFI

**Tore Stubberud
Jacob Nicolai Wilse (1735–1801). En opplysningsmann**
Valdsholm forlag 2016, 250 sider

sammen 21 barn, hvorav flere dør i sykeseng. Han ender sitt liv i 1801 i Eidsberg, hvor han dør av «Foraadnelser-feber» (tyfoidfeber).

Stubberud skriver levende, og boka er preget av en sann fortellerglede og en stor informasjonsstrøm som veiledes av filosofiske og idéhistoriske refleksjoner. Stubberud tar seg tid til å forklare begreper og histo-

riske forhold. Om Wilse heter det at han «er en gave til landet vårt, en opplysningens vårvind», samt at han er en utrettelig brobygger mellom det lokale og det universelle.

Det er særlig fornuftsdyrkelsen som blir gjenstand for etterkrigstidens kritikk av arven fra opplysningstiden, av 1700-tallets kultur og politikk. I en tekst fra 1784 om opplysning, bruker Immanuel Kant vendingen *Sapere aude*, «Våg å bruke din fornuft». Frankfurterskolens kritikk av opplysningstiden lød som kjent: «Over den totalt opplyste verden stråler katastrofens seierstegn». Skeptikerne kritiserte den franske revolusjonen og encyclopedistene for undertrykkelse av det individuelle til fordel for det allmenne og abstrakte, og mente at rasjonaliteten utviklet seg til en militær og ensrettende orden.

Senere 1700-tallsforskning har lagt vekt på et annet moment ved dette århundret, noe som kommer til uttrykk i kunst, litteratur og filosofi, nemlig *følelsen*, og det at den henger sammen med fornuften. Hos Stubberud finner vi nettopp en slik innstilling til opplysningstiden, i det Wilse leses som en brobygger mellom fornuft og følelse.

Når opplysningstiden preges av spenningen mellom tro og viten, er det en arv fra Descartes og hans «Tale om metoden» fra 1637. Her skiller Descartes mellom ånd og materie, noe som åpner for en frigjøring av vitenskapen, eksempelvis medisinen, som kunne studere menneskekroppen uavhengig av metafysiske, teologiske rammer. Stubberud skriver at opplysningen videreutvikler fremskrittstroen, forståelsen av kunnskapens betydning og rolle – en utvikling vår egen tid må sies å ha fulgt med stor iver. Wilse arbeider i samme ånd som Fontenelle, Bayle, Voltaire, Diderot og d'Alembert, til dels Rousseau. Østfoldingen Wilse hadde kontaktpflater helt inn i det Stubberud kaller 1700-tallets

«jetsett» innenfor vitenskap og filosofi.

Wilses hovedverk var den såkalte Spydebergbeskrivelsen fra 1779: «Physisk, oekonomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershus-Stift udi Norge». Han har Hans Strøms arbeide med Sunnmøre som forbilde, og verket får en lignende betydning for Østlandet som Strøms tobindsverk fikk for Vestlandet. Andre forbilder er

Erik Pontoppidan, Gerhard Schøning, Ludvig Holberg og Peder Clausen Uldal. I 1791 utga Wilse en beskrivelse av Eidsberg. I tidens ånd er dette bredt anlagte topografiske studier. Deler av topografien gikk etter 18-hundretallet og fremover over i faget statistikk.

Wilses internasjonale gjennombrudd skyldes imidlertid «Metorographica Compendiosa» fra 1778, der han utarbeider et eget meteorologisk notasjonssystem. Verket og dets idé får

” Det er ingen tvil om at forfatter og gjenstand har funnet hverandre.

SOKNEPREST: Jacob Nicolai Wilse.

ALLSIDIG: Kartografi var blant Wilses interesser. Her er et kart han tegnet av Christiania i 1790, «mest efter egne Tagtagelser». ALLE ILLUSTRASJONER: FRA BOKA

preges av indirekte kritikk av det bestående, som i Thomas Mores «Utopia» fra 1516, og for Wilsø særlig Louis-Sébastien Merciers fremtidsvisjoner om Paris, utgitt i 1770. Oppsiktsvekkende nok, bemerket Stubberud, skriver Wilsø om Norge anno 2000, og om et «Eutopia», et slags EU, «den almindelige Europæiske Parlaments-Conclusum», med militær makt som både beskytter innbyggerne og slår ned på utbrytere!

Et viktig aspekt ved Stubberuds bok er den fornyende lesningen den gjør av opplysningen. Vektleggingen av Wilsø som en tidlig, klimabevisst økolog, er rett og slett god tenkning. Wilsø som bonde, opptatt av dyrevelferd og jordsmonn, Wilsø som meteorolog, Wilsø som botaniker, her ikke minst opptatt av kløverplantens nytte. Stubberud skriver at Danmark-Norge regelrett ble reddet av dyrket kløver, og at historien om landbruket således er historien om jakten på nitrogen. For kløveren skaffer plantene rundt seg nitrogen, og i dag viktig i økologisk jordbruk.

Det er ingen tvil om at forfatter og gjenstand har funnet hverandre, i de store spørsmål så vel som i de små, det vil si i bevissten om det lokale: Wilses tekster om det østfoldske landskapet, ikke minst om jord og skog i Stubberuds hjemtrakter, Kullebund i Rakkestad, podet med tanker fra den store europeiske opplysningstradisjonen. Det er som et 1700-tallslys går opp for forfatteren på hver side i biografien, i hvert spor han følger, et lys som gjør at han ser sin lokale eksistens i en større filosofisk sammenheng. Wilses brudd med den store botanikeren Linné er her sentralt. Til forskjell fra Linné tar Wilsø utgangspunkt i plantenes voksested, som han kartlegger, kategoriserer og beskriver. I moderne ordlag dreier det seg om plantenes «biotoper» eller «økologiske rom». Våre dagers store økologiske spørsmål, med katastrofale utryddelser av viktige biotoper, uvetting bruk av kunstgjødsel og nedhogging av regnskog, gjør Wilses tanker hyperaktuelle.

Igen er det på et vis tale om *genius loci*, stedets ånd, som Stubberud skriver så godt om. Jeg vil mene Stubberud har noe til felles med Jacob Nicolai Wilsø her, når de begge ynder å beskrive de små stedene, som liksom gjennomlyses av et sivilisatorisk mer storslaget lys.

Knut Stene-Johansen
bokmagasinet@klassekampen.no

Samtidig med biografien utgis «Skrifter i utvalg» av Wilsø, på samme forlag.

oppmerksomhet i det akademiske Europa. Fremdeles er hans system med symboler for værvarsling i bruk over hele verden. Wilses opptatt av været, skriver Stubberud, hang selvsagt sammen med hans interesse for landbruket.

Stubberud skriver opplysende og nyansert om pietismen, om sensuren, Struensee-tida, tidsskiftene, Wilses reiser i Østfold, nasjonalisme versus patriotisme, om dilettantisme som et positivt begrep. Og han redegjør for Wilses drøm om en «akademisk have». Wilsø fikk realisert et haveanlegg i Spydeberg – noe som i 2014 ble rekonstruert etter kobberstikk i Spydebergskrivelsen. Stubberud kaller det en av Norges mest

vellykkede restaurerte haver. Men den helt store visjonen om et gigantisk anlegg – en kunnskapspark – med akademibygning og mange temparker, inkludert et ruinfjell med Valhall, den ble det aldri noe av. Wilsø ville ha de megalomane planene realisert i Tyskland eller Danmark, og ville at det skulle finansieres av en fyrste. Historien om prosjektet er kostelig lesning.

Opplysningstiden er på mange vis et resultat av en søken etter en fornuft som kunne hamle opp med maktutøvelsen på katolsk så vel som på protestantisk side. Spenningen mellom natur og religion, mellom de to «bøkene» Naturen og Bibelen, er noe Stubberud knytter til

1700-tallets egenart. For Wilsø er det begrepet «Lykksalighet» som skal forene tro og fornuft, ettersom det kombinerer «kunnskap, vitenskap, samfunn og tro». Det er for Wilsø tillatt for alle å være lykksalige, noe han ofte berører. Men for å oppnå dette trengs oppdragelse på høyeste nivå, skriver Stubberud. Slik skapes det tidlig en idé som Wilsø kanskje først og fremst assosieres med, nemlig tanken om et selvstendig norsk universitet. Wilsø selv fikk ikke oppleve det. Det Kongelige Frederiks Universitet i Christiania ble grunnlagt i 1811, ti år etter Wilses død. Han hadde også en idé om et universitet for kvinner.

Ludvig Holberg er kalt Nordens første feminist, fordi han i

romanen «Niels Klimts reise til den underjordiske verden» (1741) skriver om samfunn hvor kvinnene styrer og mennene tjener. Wilsø er langt mer konkret, og skisserer et «Fruentimmer-Academie» i Østfold. Ingen feminisme i vår forstand her, heller ikke noe nedsettende, idet betegnelsen «fruentimmer» ikke hadde noen ironisk snert på datidens dansk. Bare en viten-entreprenørs forslag og en opplysningsmanns tenkemåte: Begrepet «menneskje», som inkluderer både kvinner og menn, skriver Stubberud, er noe av det viktigste ved Opplysningstiden. For mennesket, i likhet med samfunnet, kan endres.

I Spydebergskrivelsen utfolder Wilsø en utopi, denne litterære sjangeren som ofte